

ляжыць (які?) беларускі часопіс – характарызуем прымету; прыслоўе – Я чытаю (як?) па-беларуску – характарызуем дзеянне.

У англійскай мове часта ўжываецца адно слова для вызначэння прадстаўніка нацыянальнасці і адносіны да яго: *American* – амерыканец, амерыканскі. Адсюль памылкі тыпу Яны “амерыканскія”. Дзеля іх папярэджання паралельна з прэзентацыяй беларускіх прыметнікаў гэтага тыпу прыводзім і назоўнікі на *-ец*:

назоўнік на <i>-ец</i>	прыметнік на <i>-скі</i>
<i>амерыканец, афрыканец</i>	<i>амерыканскі, афрыканскі</i>
<i>Яны амерыканцы. (Хто яны?)</i>	<i>Гэта афрыканскія студэнты. (Якія гэта студэнты?)</i>

Для замацавання гэтага правіла можна прапанаваць заданні на ўстаўку ў сказе па сэнсе прыметніка ці прыслоўя, прыметніка ці назоўніка: *Сёння...Сёння... дзень (цёпла, цёплы).*

Не выклікаюць цяжкасцей і клічныя сказы са словамі *які* і *як*, яны адпавядаюць па структуры такім жа англійскім сказам, і можна іх даваць у сувязі з вывучэннем прыметнікаў, абавязкова толькі спачатку растлумачыць спецыфічную інтанацыю: тон павышаецца на першым націскным складзе першага слова, пакідаецца на тым жа ўзроўні да апошняга націскага склада апошняга слова і на ім зніжаецца: *Якая цікавая кніга! Як ён чытае!*

Да вывучэння парадыгм скланенняў прыметнікаў навучэнцы могуць спрабаваць у творчых практыкаваннях пры будаванні сказаў ужываць для вызначэння назоўнікаў прыметнікі ва ўскосных склонах, выкарыстоўваючы форму назоўнага склону: *Я чытаю “цікавая” кнігу.* Каб пазбегнуць такіх памылак, пры ўжыванні прыметнікаў у назоўным склоне гаворым навучэнцам пра існаванне розных форм прыметнікаў, якія адрозніваюцца ад форм назоўнікаў, і прэзентуем правіла: ніколі не ужываць прыметнікі ва ўскосных склонах, і карыстацца імі толькі для вызначэння дзейніка і прэдыката, г. зн. у форме назоўнага склону.

В.У. Праконіна

КАНЦЭПТЫ ДУША І СЭРЦА Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Паняцце *канцэпт* прыйшло з філасофіі і логікі, але за апошнія дзесяцігоддзі яно перажывае перыяд актуалізацыі і пераасэнсавання.

“Філасофскі энцыклапедычны слоўар” дае наступнае вызначэнне “канцэпту”: “канцэпт – змест паняцця” [7, с. 278]. Па сваёй унутранай форме словы *канцэпт* і *паняцце* аднолькавыя: канцэпт з’яўляецца калькай з лацінскага *conceptus* “паняцце”. Аднак сёння вучоныя дастаткова дакладна размяжоўваюць тэрміны “паняцце” і “канцэпт”. Калі паняцце – гэта сукупнасць істотных прыкмет аб’екта, то канцэпт – ментальнае нацыянальна-спецыфічнае ўтварэнне, планам зместу якога з’яўляецца ўся сукупнасць ведаў пра дадзены суб’ект, а планам выражэння – сукупнасць моўных сродкаў (лексічных, фразеалагічных, парэміялагічных і інш.) [2, с. 37].

Нягледзячы на тое, што тэрмін “канцэпт” да гэтай пары не мае адзінага вызначэння, ён трывала зацвердзіўся ў сучаснай лінгвістыцы. Канцэпт з’яўляецца аб’ектам даследавання шматлікіх вучоных, напрыклад, такіх, як Н.Д. Аруцюнава, А. Вяжбіцкая, Е.С. Кубракова, В.Н. Тэлія і інш.

У выніку ўзаемадзеяння чалавека са светам складваюцца яго ўяўленні пра свет, фарміруецца нейкая мадэль, якая называецца моўнай карцінай свету. Менавіта пры дапамозе канцэптаў мова перадае суб’екту канкрэтны пункт гледжання на з’явы, сваю сістэму адносін і каштоўнасцей.

На думку вучоных, усе канцэпты неаднародныя. В.А. Маслава вылучае наступныя віды канцэптаў: суперканцэпты (час, прастора), макраканцэпты (стыхіі), базавыя канцэпты (радзіма) і мікраканцэпты (пляска).

Канцэпты “душа” і сэрца” адносяцца да базавых. І якраз таму, што яны адносяцца да базавых, паняцці, укладзеныя ў іх сэнс у беларускай і рускай мовах, з’яўляюцца амаль ідэнтычнымі.

Так, у “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” даюцца наступныя азначэнні лексеме “душа”: 1. Унутраны, псіхічны стан чалавека, яго свядомасць. *Глыбока запасці ў душу* [6, с. 188] 2. Тая ці іншая ўласцівасць характару, а таксама чалавек з тымі ці іншымі ўласцівасцямі. *Чалавек адкрытай душы* [6, с. 188].

“Словарь русского языка” дае аналагічныя тлумачэнні значэнняў лексемы “душа” [4, с. 168–169].

Такім чынам, душа атаясамліваецца з сутнасцю чалавека, яго ўнутраным “я”, з’яўляецца самым каштоўным, што ёсць у чалавека.

З канцэптам “душа” напрамую звязаны канцэпт “сэрца”. У “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” “сэрца”: 1. Цэнтральны орган крывяноснай сістэмы, які мае выгляд мускульнага мяшка (у чалавека – у левым баку грудной поласці). *Хворае сэрца* [6, с. 646]. 2. Гэты орган як сімвал душы, перажыванняў, настрояў. *У яго добрае сэрца* [6, с. 646]. Аналагічныя тлумачэнні падае і “Словарь русского языка” [4, с. 646].

У беларускай і рускай моўных карцінах свету канцэпт “сэрца” фігуруе як цэнтр псіхічнага жыцця, як умяшчальня душы, выступае цялесным эквівалентам душы.

Фразеалагізмы як найбольш вобразныя і старажытныя па сваім паходжанні адзінкі мовы захоўваюць адбіткі архаічнага мыслення.

Так, у энцыклапедычным даведніку “Беларуская міфалогія” паняцце “душа” вызначаецца як “рэлігійна-міфалагічнае ўяўленне пра жыццёвы пачатак чалавека” [1, с. 157]. Паводле традыцыйных уяўленняў нашых продкаў, пасля смерці чалавека душа становілася матыльком, птушкай, мухай ці іншымі істотамі, звязанымі з паветранай стыхіяй.

Што да “Славянскай міфалогіі”, то тут “душа” вызначаецца як “двайнік чалавека пры яго жыцці, надзелены прыкметамі міфалагічнага персанажа” [5, с. 150].

У беларускай міфалогіі сэрца вызначаюць як “адзін з найбольш істотных органаў цела, крыніца фізічнай, духоўнай, эмацыйнай энергіі” [1, с. 501].

У рускім фальклоры сэрца таксама з'яўляецца крыніцай энергіі. Разам з тым яго часта называюць “рацівым, г.зн. хуткім на гнеў і іншыя пачуцці” [5, с. 431].

Аналіз канцэптаў “душа” і “сэрца” ў складзе беларускіх і рускіх фразеалагізмаў дазваляе вылучыць наступныя вобразы, што стаяць за імёнамі сутнасцей (гл. Дадатак).

Душа (сэрца) – ‘змяшчальня, сасуд’ (яна можа быць пустой і поўнай, акрамя гэтага, душа можа быць скарбніцай):

І хаця я ўсё гэта зразумеў і пагарджаў сабою і ёй – я ў глыбіні душы быў шчаслівы і нават заспакоены (Караткевіч).

Он не чужд был всеобщих человеческих скорбей. Он горько в глубине души плакал, в иную пору, над бедствиями человечества (Гончаров).

Як і сасуд, “душа” і “сэрца” могуць “разбівацца”:

Разбіла збан. Збірае чаранкі і плача. А калі разбіла маё сэрца, пайшла, смеючыся. Нават не аглянулася. (Танк)

Сам он мне говорил, будто влюбился несчастливо. “Сердце, говорт у меня разбито”. (Короленко)

Душа (сэрца) – ‘каштоўнасць’, якую можна аддаць, прадаць, набыць, якой можна авалодаць.

Да гэтай групы можна аднесці фразеалагізмы са значэннем ‘вельмі моцна, бязмежна любіць каго-н., што-н.’, ‘выходзіць замуж за каго-н.’. Напрыклад, бел. фразеалагізм *аддаваць сэрца* мае ў рускай мове адпаведнік *отдавать сердце*; а беларускі фразеалагізм *аддаваць душу* ‘бязмежна любіць каго-н., што-н.’ – адпаведнік *не слышать / не чаять души*:

[Казік] жонку мае, брыдзіць, а дзіцяці душу аддае. (Дайліда)

И при том, она умна... и даже, кажется, что-то пишет... Но, главное, отец в ней не слышит души, и она очень своевольна. (Лесков)

Душа (сэрца) – ‘гарызантальная паверхня’:

Косцік заўважыў: Карзюкоў твар у вялікім смутку. Каменем на яго сэрцы ляжала, напэўна, Марысіна гора. (Баранавых)

Отвязав лошадь, я шагом пустился домой. У меня на сердце был камень. Солнце казалось мне тускло, лучи его меня не грели. (Лермонтов)

Душа (сэрца) – ‘тканіна’:

Канцэпты “душа”, “сэрца” ў фразеалагізмах дадзенай групы ўжываюцца з дзеясловамі “кроіць”, “разрываць” і перадаюць, як правіла, ‘цяжкі маральны стан каго-н.’:

Думаць так было балюча, пакутліва разрывалася душа на часткі. (Шамякін)

Он припал головой к дереву кровати, чувствуя, что сердце его разрывается. (Толстой)

Душа (сэрца) – ‘паветра’:

У дадзеную групу ўваходзяць беларускія і рускія фразеалагізмы са значэннем ‘памерці’. Гэта звязана са старажытным павер’ем пра тое, што калі чалавек памірае, з яго цела разам з паветрам вылятае душа:

Багацеюць людзі. – На чым?.. – На вавёрках. Гэтым ражном – каб ён у іх на плячах хадзіў – выпаруць вавёрку з дупла, струльбу ўскінуць і... душа з яе вон. (Карамазы)

Царь хватил его жезлом по лбу; тот упал ничком да и дух вон. (Пушкин)

Душа (сэрца) - ‘вадкасць’:

- Я не патрабаваць, а выліць душу прыйшоў... – Калі душу выліць, дык вылівай, - памякчэў камандзір. (Арабей)

- Считайте меня своим другом, и ежели вам нужна помощь, совет, просто нужно будет излить сваю душу кому-нибудь – вспомните обо мне. (Толстой)

Душа (сэрца) - ‘сілы, струны, фібры ці жылы’:

Спачатку думаў не заходзіць, каб не вярэдзіць душы ні табе, ні сабе. А потым... (Лобан)

Взгляд её, холодно пытливый, проникая в глубь меня, бередил мою душу. (Андреев)

Душа (сэрца) - ‘расліна’:

Паглядзець трэба так, каб у яго мурашы на спіне папаўзлі. А ці папаўзуць у такога бандыта, у якога душа, напэўна, мохам абрасла. (Шамякін)

Иль скажет сын, Что сердце у меня обросло мохом, Что я не знал желаний, что меня И совесть никогда не грызла? (Пушкин)

Душа (сэрца) – ‘агонь’:

Аляксандра Фёдараўна! Вы мне такіх слоў не кідайце! У мяне ў самога сэрца гарыць. (Шамякін)

[Софья:] Молчалин, вы? [Чацкий:] Она! Она сама! Ах, душа горит, вся кровь моя в волненье! (Грибоедов)

Душа (сэрца) - ‘ацэнка чалавека’.

Калі ж ён [Кузьма], нарэшце, забраўшы зброю, развітаўся.., Саша са знявагай кінула брату: - Заячая твая душа. (Шамякін)

В угоду вам или хозяину, за его ужин, не стану восхищаться тем, что куда не годится. Это заячьи души способны так поступать. (Гончаров)

Душа (сэрца) – ‘маленькая істота’.

Самай жа шматлікай у фразеалогіі з’яўляецца група фразеалагічных адзінак, у якой душа (сэрца) уяўляецца ў вобразе маленькай істоты. Гэты вобраз зусім натуральны, таму што ў шэрагу міфаў з душой метафарычна звязаны вобраз маленькага чалавека.

Напрыклад, бел. душа (сэрца) крывёй абліваецца – рус. сердце кровью обливается:

А яна раптам уткнулася тварам у далоні і зарыдала. Дальбог, сэрца маё аблілося крывёю. (Караткевіч)

Расставаясь с Верочкой, он вдруг почувствовал, что сердце его сжалось и облилось кровью: жаль ему стало тихой и доброй жены своей. (Тургенев)

Параўнальна-супастаўляльны аналіз беларускіх і рускіх фразеалагізмаў дае падставы сцвярджаць, што ў гэтых мовах існуе вялікі пласт агульных фразеалагізмаў з кампанентамі “душа” і “сэрца”. Адрозненні нязначныя: напрыклад, можа назірацца несупадзенне кампанентаў фразеалагізмаў бел. не

*чуць душы – рус. не чаять души; асобныя фразеалагізмы, уласцівыя адной з моў, могуць адсутнічаць у іншай, напрыклад, беларускі фразеалагізм *клёцкі з душамі* не мае адпаведніка ў рускай мове.*

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што ў моўнай карціне свету беларусаў і рускіх канцэпты “душа” і “сэрца” адносяцца да базавых. У фразеалогіі яны маюць шмат агульных значэнняў, хаця ў іх і вылучаюцца некаторыя адрозненні.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск: Беларусь, 2004. – 592 с.
2. *Маслова, В.А.* Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В.А. Маслова. – 3-е изд. испр. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 296 с.
3. Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы II Междунар. науч. конф. 7-9 апреля 1999 г., Минск: В 3 ч. Ч.2 / Отв. ред. С.М. Прохорова. – Минск: БГУ, 1999. – 263 с.
4. *Ожегов, С.И.* Словарь русского языка / под ред. д-ра филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1978. – 846 с.
5. Славянская мифология: энциклопедический словарь. – М.:Эллис Лак, 1995. – 416 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.
7. Философский энциклопедический словарь / Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

В.А. Рыбак

МЕТАФАРЫЧНЫ ПЕРАНОС ЯК СПАСАБ НАМІНАЦЫІ ЭКНАМІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ, УЖЫТЫХ У ПЕРЫЯДЫЧНЫМ ДРУКУ

У сувязі з развіццём беларускай і сусветнай эканомікі, а таксама пад уплывам уласна лінгвістычных фактараў эканамічная лексіка знаходзіцца ў пастаянным руху, папаўняецца новымі паняццямі, якія патрабуюць для сябе адпаведных намінацый. Гэта, у сваю чаргу, садзейнічае таму, што ў сучасным тэрмінаўтварэнні ўсё больш выкарыстоўваюцца магчымасці семантычнай дэрывацыі, гэта значыць стварэння новых значэнняў на аснове тых, што ўжо трывала замацаваліся ў мове. Якраз эканамічныя тэрміны другаснай намінацыі (так яшчэ даследчыкі называюць лексіка-семантычнае ўтварэнне) знаходзяць сваё адлюстраванне ў перыядычным друку, у тым ліку і ў газеце «Звязда».

Семантычны спосаб тэрмінаўтварэння мае пэўнае адрозненне ад гэтага спосабу ўтварэння агульналітаратурных слоў. Калі семантычныя пераўтварэнні з’яўляюцца ў мове толькі ў працэсе іх доўгага гістарычнага развіцця, то ў тэрміналагічным утварэнні гэты спосаб мае якасна іншы характар: адбываецца прыстасаванне новых лексічных значэнняў да існуючых без працяглай эвалюцыі. Акрамя таго, адрозненне назіраецца і ў ступені прадуктыўнасці адзначанага спосабу. Такія навукоўцы, як Т.В. Капейко, Л.М. Мінакова, В.П. Даніленка, У.У. Лапацін, В.М. Прохарава, лічаць, што лексіка-семантычны спосаб у тэрміналогіі характарызуецца значна большай прадуктыўнасцю ў параўнанні з агульналітаратурным словаўтварэннем.